

wektywą a pseudonimem (mówiąc inaczej: jak często, w jakich przypadkach, w jakich okolicznościach jednorazowa obelga mogła przekształcić się w pseudonim konkretnej osoby?). Tego rodzaju zarzuty, w tym przykładowo również zarzut koncentracji autorki na obelżywych słowach kosztem pominięcia gestów, nie są jednak aż tak istotne. Celem Kamen, jak sama wyraźnie podkreśla, było koniec końców zrobienie jedynie pierwszego kroku, położenie fundamentów pod dalsze, bardziej szczegółowe i wyczerpujące badania. Wprawdzie korekta książki mogłaby być nieco dokładniej przeprowadzona, niemniej pojedyncze literówki nie wazą w żadnej mierze na ostatecznej, bardzo pozytywnej ocenie tej pracy. Jej temat, jak pokazują coraz liczniejsze rozprawy (cf.: ALLARD 2021; PAUSCH 2021), jest wyraźnie *en vogue* w naukach o antyku, stanowi też problem — jak łatwo zauważy każdy obserwator dzisiejszej sceny politycznej i współczesnego dyskursu publicznego — o dużym znaczeniu społecznym.

Tym większa wobec tego powinna być nasza wdzięczność wobec Debory Kamen za tę pożyteczną i stymulującą pracę i tym większa nadzieja, że jej wysiłek zostanie doceniony przez szerokie grono czytelników, a przez odważnych badaczy umiejętnie wykorzystany do zrobienia dalszych kroków w kierunku pełniejszego opracowania i lepszego zrozumienia świata greckich inwektyw.

Rafał Matuszewski
Universität Salzburg
Polish Institute of Advanced Studies (PIASt)
ORCID: 0000-0001-8587-0643

Diogo Ramada Curto, *Imperial Culture and Colonial Projects. The Portuguese-Speaking World from the Fifteenth to the Eighteenth Centuries*, Berghahn Books, New York 2020, ss. 514

Portugalczycy wspólnie z Hiszpanami zapoczątkowali proces wielkiej europejskiej ekspansji kolonialnej. Od początku miała ona charakter drapieżnej eksploatacji, związanej z eksterminacją ludności podbitych terytoriów i masowym niewolnictwem. Działania te doprowadziły Portugalie do handlowej i kolonialnej potęgi oraz powstania imperium zakorzenionego w Europie, dominującego na rozległych terytoriach Afryki, Ameryki, a sięgającego azjatyckiego Wschodu. Jaka jest współczesna ocena tego dziedzictwa w samej Portugalii? Jak dzisiaj można poradzić sobie z tym trwaniem pomiędzy wstydem a dumą? Jednym z symboli portugalskich podbojów jest odkrycie morskiej drogi do Indii. Kiedy 23 maja 1498 portugalskie okręty pod dowództwem Vasco da Gamy zrzuciły kotwice u wybrzeży Indii w pobliżu Kalkuty, miejscowi powitali ich charakterystycznymi słowami. W zachowanym dzienniku podróży z Lizbony zanotowano, że pierwsze zdanie skierowane przez autochtonów do portugalskich podróżników brzmiało: „Niech was diabli wezmą, po coście tu przyjechali”. Dla historyków sprzed kilku dekad był to zabawny epizod. Dla badaczy spod znaku postkolonializmu — zarzewie refleksji o kolonialnej przeszłości i pokolonialnym procesie wyzwania się z europejskiej dominacji. Jakie znacznie mają te słowa współcześnie?

Wczesnonowożytna europejska ekspansja kolonialna wywołała kolosalne zmiany polityczne i gospodarcze w skali globalnej. Ten sam proces i wcześniejsze odkrycia geograficzne wywarły wyjątkowy wpływ na kulturę państw w nich uczestniczących. W najnowszej książce, wydanej w drugiej połowie 2020 r., Diogo Ramada Curto analizuje wpływ działań kolonizacyjnych na kulturę portugalską. Tę definiuje jako kulturę imperialną, podlegającą ciągłym, dynamicznym zmianom, a przy tym niejednorodną. Autor recenzowanej książki głównej przyczyną tej niespójności upatruje we współistnieniu i przenikaniu się w ciągu czterech stuleci (od XV do XVIII) literatury triumfalistycznej z powracającymi wątpliwościami co do projektu ekspansjonistycznego. Konstrukcja książki zasadza się na serii studiów, w których autor analizuje główne inicjatywy kolonialne, integrując jednocześnie złożone perspektywy uczestniczących w nich postaci, aby ukazać wpływ ekspansji imperialnej na portugalską kulturę.

Czytelnik szybko zadaje sobie frapujące pytanie, jak proces kolonizacji i jego kulturowe konsekwencje oceni urodzony i wychowany w Portugalii Curto. Autor jest profesorem Nowego Uniwersytetu w Lizbonie (New University of Lisbon / Universidade Nova de Lisboa). I oto ten współczesny badacz (urodzony w 1959 r.) w serii studiów przypadków konfrontuje się z zadaniem opisanie i oceny portugalskiego kolonializmu — dziedzictwa, które przez wieki było obiektem dumy jego rodaków i współtworzyło tożsamość narodową. Ale przecież podejmuje te zagadnienia po kilku dekadach rozwoju światowej myśli postkolonialnej.

Autor książki *Imperial Culture and Colonial Projects* pierwotnie specjalizował się w historii portugalskiej kultury politycznej u schyłku XVI stulecia i w pierwszej połowie wieku XVII. Te zainteresowania mają odbicie w konstrukcji recenzowanej pracy. W tytule zostały ujęte cztery stulecia (XV–XVIII), tymczasem zdecydowanie najobszerniejsza część dotyczy wieku XVII. Obecnie główne zainteresowania badawcze Curto dotyczą historii globalnej, kolonializmu, imperializmu i niewolnictwa.

Pomysł na studia popostkolonialne nie jest nową ideą. Powrót do europocentryzmu przed wielu laty zaproponował Niall Ferguson, szczególnie w książce *Empire. How Britain Made the Modern World*¹. Brytyjski historyk dowodził w niej znaczenia stabilizującej roli imperiów w globalnej polityce i nieodzownej roli brytyjskiego panowania dla trwałości demokracji w krajach postkolonialnych. Sama praca Curto opiera się na wcześniej prowadzonych badaniach i publikowanych już tekstach.

Książka dzieli się na trzy części: „Language, Literature and the Empire, 1415–1570”; „Written Culture and Practices of Identity, 1570–1697”; „Enlightenment and the Written Word, 1697–1808”. Każda z nich zawiera od pięciu do dziewięciu rozdziałów, z których każdy stanowi odrębny esej z historii kultury Imperium portugalskiego. Konstrukcja pracy podkreśla układ chronologiczny całej analizy. Dodatkowo już same tytuły kolejnych części eksponują narracyjny charakter wykorzystanych źródeł i kulturową materię obranego problemu. W efekcie tego założenia otrzymujemy bardziej kulturową perspektywę portugalskich projektów kolonialnych niż opis procesu tworzenia się kultury imperialnej. Pracę uzupełniają kompleksowe indeksy: nazwisk, nazw geograficznych i tematów.

¹ Polskie wydanie książki Fergusona ukazało się w roku 2007 (FERGUSON 2007).

Celem autora było przeanalizowanie tego, jak postrzegano i opisywano kolonialną ekspansję Portugalii. Proces ten, zdaniem Curto, tworzył kulturę imperialną, której nie można sprowadzić do jednorodnej całości. Łączyła ona tendencje gloryfikacyjne z krytyką ekspansji. Tak powstał wyeksponowany przez autora splot wątpliwości i refleksji sceptycznych wobec podboju oraz dumy z faktu podporządkowania obcych i dominacji w kolonialnym wyszcu. Najistotniejszym jednak było to, że kultura imperialna tworzyła imperialną tożsamość. Co więcej, niemal ciągle istnienie projektów kolonialnych było jednym z najbardziej regularnych wymiarów tej kultury. Autor zauważa, że kultura imperialna kreowała utopijną idealizację scenariuszy kontroli, a dzięki temu zachowała żywotność także w okresach, kiedy międzynarodowa pozycja Portugalii była wyjątkowo słaba.

Nakreślony przez autora zasadniczy spór czytelny jest w analizowanych w pracy kilku formach komunikacji. Osadzone one zostały w kontekście społecznym i instytucjonalnym. Dodatkowo Curto określił cztery główne aspekty prowadzenia badań nad imperialną kulturą portugalską. Pierwszy to wzmocnienie mechanizmów porównawczych, zwłaszcza w odniesieniu do innych imperiów europejskich. Drugi to analiza reakcji Portugalczyków z przedstawicielami wspólnot lokalnych. Trzeci — poszerzenie bazy źródłowej także o teksty nieliterackie. A to właśnie prace literackie są źródłami często wykorzystywanymi w studiach postkolonialnych. Ostatni aspekt obejmuje refleksję nad modelami historiograficznymi i ideologicznymi.

Prowadząc badania kultury imperialnej głównie na bazie zapisów pisemnych, Curto uwzględniła różnorodność tematów i gatunków w nawiązaniu do wspomnianych już przeze mnie form komunikacji. W efekcie tego wykorzystuje w analizie wyjątkowo rozległy pod względem gatunków materiał źródłowy. Są to wytwory: spotkań językowych, ze szczególnym uwzględnieniem form (metod) tłumaczenia; ceremonii politycznych i rytuałów dyplomatycznych; dyskursów historiograficznych. Nadto opiera się na relacjach z podróży i wypraw naukowych, bazuje na opisach metod nawracania i prowadzenia debat religijnych, ale odwołuje się także do projektów, decyzji i instrukcji władzy oraz listów, plotek, dyskursów oporu i buntu.

Autor książki bada ten obszerny zasób źródłowy, nazywany przez niego imperialnym archiwum, jako zespół form wiedzy, celebracji, krytyki i oporu wywołanego istnieniem imperium. Wnioski wynikające z analizy tak wybranych źródeł prowadzą bardziej do oceny projektów kolonialnych niż opisu kultury imperialnej. Wydaje się, że badanie kultury staje się sposobem, by wypowiedzieć się na temat imperium. Źródła są analizowane w relacji z formami władzy. Dzięki temu autor jest w stanie ukazać rzeczywistą rolę Portugalczyków i reprezentowanej przez nich siły państwa kolonialnego w tworzeniu konfiguracji imperialnych.

Przyjęta metodologia pozwala dokonać dekonstrukcji dotychczasowej wizji Imperium portugalskiego jako scentralizowanego tworu politycznego. Model ten dał według autora podstawy mitowi złotego wieku portugalskich podbojów, a w efekcie stał się fundamentem dla idei nacjonalistycznych. Curto zastępuje go zespołem relacji kulturowo-społecznych, światem podzielonym i podlegającym lokalnym siłom i związkom. Dawny model, celebrowany w portugalskiej kulturze, spychał na margines liczne formy przemocy, wyzysku, nietolerancji i rasizmu.

Studia postkolonialne, których początek w przypadku Portugalii Curto datuje na przejście przez Indie kontroli nad Goa i wybuch wojen w portugalskiej Afryce (obydwa wydarzenia miały miejsce w roku 1961)², koncentrowały się natomiast wokół kwestii przemocy i rasizmu. Tymczasem Curto w oparciu o obszerny i różnorodny zbiór źródeł ujawnia przeciwstawne ideologicznie punkty widzenia w historiografii. Wyraźnie ilustruje też problem politycznego wykorzystywania historii w obydwu modelach, tj. afirmacji złotego wieku i postkolonialnego oskarżenia. Przeszłość Imperium portugalskiego jest według niego bardziej złożona, wieloaspektowa i wymykająca się schematom obu tych modeli.

Sumując, Curto przedstawia słabość Imperium Portugalczyków i dokonuje dekonstrukcji jego przeszłych wizji. Dzięki temu otrzymujemy obraz Imperium o wielu twarzach. Dowody na jego istnienie odnajdujemy w różnorodnych źródłach historycznych. W materiałach tych poszukuje szczególnie spotkań różnych światów językowych z ich formami komunikacji (przekładu) oraz sposobów rozpowszechniania idei. Analiza historii kolonializmu portugalskiego prowadzi go do ukazania kolosalnego wpływ ekspansji imperialnej na kulturę.

Arkadiusz M. Stasiak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Instytut Historii

ORCID: 0000-0003-1828-8199

Krzysztof Gerlach, *Historia rozwoju fregat żaglowych*, ACAD, Gdańsk–Warszawa–Józefów 2019, ss. 183

Książka Krzysztofa Gerlacha, poświęcona ewolucji fregat w okresie XVI–XIX w., wpisuje się w niszową część polskiej historiografii wojskowej, którą jest historia wojennomorska. Cieszy się ona w Polsce pewną popularnością, jednak stosunkowo niewielu historyków podejmuje badania nad epoką nowożytną, skupiając się raczej na erze pary i stali niż żagla. Skutkuje to słabą znajomością wśród badaczy problematyki szkatniczej omawianej epoki, a efektem są często daleko idące uproszczenia albo błędne wnioski.

Krzysztof Gerlach nie jest zawodowym historykiem, ale cenionym w swoim środowisku naukowcem-inżynierem piastującym kierownicze stanowiska na Wydziale Budowy Maszyn Politechniki Gdańskiej. To autor ponad 40 publikacji, m.in. z zakresu technologii przemysłu spożywczego, oraz wielu prac z dziedziny historii techniki morskiej: książek,

² Można dyskutować z taką datacją zjawiska. Na pewno liczne i masowe bunty wobec portugalskiej dominacji w koloniach przyniosły nowy sposób myślenia o kolonizacji. Jednak dość powszechnie uznaje się, że załazek studiom postkolonialnym dał Edward Said, a symbolem tego początku jest pierwsze wydanie jego *Orientalizm* z roku 1978 (SAID 1978).